

VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI ÎNTRE SECOLELE XII-XIV. DE LA AȘEZAREA SECUILOR LA REBELIUNEA SAȘILOR DIN 1324

Adrian Nicolae ȘOVREA*

Abstract:

For the 12th century, documentary evidence is scarce and fragmentary, making archaeology essential for reconstructing the historical chronology. Archaeological data indicate that the region was inhabited primarily by the Szeklers, alongside Bissens (Hungarianized Pechenegs), as also suggested by local toponymy. Their presence in the Târnava Mare valley is linked to their function as frontier defenders of the Hungarian Kingdom.

In the 13th century, written sources show the dominance of noble domains in the valley, while toward the end of the century Saxon communities began to appear, accompanied by early forms of political and jurisdictional autonomy, notably in the *terra* of Mediaș. By the early 14th century, noble estates and Saxon settlements coexisted in the middle Târnava Mare valley, but many Saxon communities gradually emancipated themselves from noble law, seeking Sibiu Saxon law and local autonomy. This process is reflected in documentary references to the Mediaș, Șeica Mare, and Șeica Mică Seats in 1318, the Șeica Seat in 1336, and the Sighișoara Seat in 1337.

Keywords: Târnava Mare valley, Saxons, Székelys, Nobility, Transylvania, bishopric of Transylvania, deanery of Mediaș, *terra* Mediaș, hospites and Saxon settlers.

Introducere. Istoria regiunii Târnavei Mari și a Transilvaniei are un moment de răscruce: invazia mongolă de la 1241-1242. Aceasta a provocat o criză politică, militară, socială și demografică atât în Transilvania cât și în regatul Ungariei, ca de altfel în toată partea central-estică a Europei¹. Una dintre soluțiile privind criza demografică au fost donații de sate date de rege către nobilii loiali, sate ce vor deveni moșii sau domenii. Pe valea mijlocie a Târnavei Mari, începând cu a doua jumătate

* Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu (sovrea_adrian@yahoo.com)

¹ Pentru mai multe detalii vezi Adrian N. Șovrea, „Primele colonizări germane pe valea Târnavei Mari”, *Alt-Schaessburg* 17 (2024), 13-28.

a secolului al XIII-lea încep să se așeze comunități de sași, fie la invitația regelui fie a nobililor pe domeniile sau moșiile lor regale sau nobiliare, fie a factorilor eclesiastici, totuși cu diverse privilegii speciale ca pentru oameni liberi, de altfel se considerau în acest fel, privilegii ce mai târziu sașii de pe Târnava Mare pretind că erau ca ale coloniștilor din comunitățile libere din provincia Sibiului. Această așezare a sașilor marchează o a doua etapă în colonizarea sașilor pe valea mijlocie a Târnavei Mari.

Expansiunea spre est în secolele XI-XIII a unei forțe militare precum era regatul Ungariei a dus la schimbarea mozaicului politic-social al Transilvaniei ce exista anterior în secolele IX-XI: prezența unei populații slavo-române și a unor structuri politice incipiente de tip voievodat, cnezat, obște sătească, *terra*. Totuși, pentru secolele XIII-XIV și mai târziu, formele de organizare românești se regăsesc în zone de depresiuni montate²: Făgăraș, Mărginimea Sibiului, Hațeg, munții Apuseni, Maramureș. Valea mijlocie a Târnavei Mari este în secolele XII-XIV un mozaic de populații și privilegii: sași, secu, bisneni, maghiari. Românii sunt amintiți târziu pe valea Târnavei Mari, ca și în comitatul Târnava de-altfel, cel mai devreme în secolul al XV-lea când în Valea Lungă (în maghiară Hosszupatak) la 1461 sunt aduși cincizeci de iobagi *olach* (adică români)³, la Iclozel sunt aduși tot cincizeci de iobagi români⁴, în Chesler sunt amintiți iobagi români⁵, în Pănade sunt amintiți iobagi români⁶. Alte localități au cognomenul de „Oláh” însă aceste denumiri apar târziu abia în documentele din secolele XVII-XVIII.: Vidacut purta numele de Oláhhidegkut (satul de azi e format din două așezări, anume

² Antal Lukacs, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)* (București: Editura Enciclopedică, 1999); Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970); Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988).

³ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza* (Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, V, 1913) 881.

⁴ Csánki, *Magyarország*.

⁵ Csánki, *Magyarország*, 882.

⁶ Csánki, *Magyarország*, 889.

Oláhhidegkut și Magyarhidegkut)⁷; Șeulia de Mureș (Oláhsályi⁸), Sâncel (Oláh-Szancsal⁹), Sânnicolau-Român (Oláh-Szent-Miklós¹⁰), Șona (Oláh-Szépmező¹¹). Crăciunelul de Sus apare menționat sub forma „Oláhkarácsonfalva” prima dată în anul 1720¹², iar pentru Crăciunelul de Jos forma „Oláhkarácsonfalva” e amintită în anul 1857¹³. Cucerdea apare menționat sub forma „Oláhkocsárd” prima dată la 1720¹⁴.

În cadrul regatului maghiar, Transilvania este organizată în comitate, iar religios după model catolic în episcopie, arhidiaconate și decanate. Social domină privilegiile nobiliare și cele ale coloniștilor, iar în zonele românești sunt drepturile strămoșești, fiind o comunitate care trăiește după „dreptul pământului” și deși Ioan-Aurel Pop ia ca exemplu o instituție englezească, se poate vorbi de aceeași idee în ceea ce-i privește pe români: „comunitatea locală este o comunitate de drept cutumiar”, bazat pe tradiție¹⁵. La modul general, domeniile nobiliare sunt formate din sate ai căror locuitori sunt sub dreptul nobiliar, altele sunt sub jurisdicția directă a regelui prin privilegiile speciale pe care le acordă. Comunitățile acestor sate se dezvoltă în jurul bisericii și a religiei catolice. Integrarea în regatul Ungariei aduce prosperitate acestor comunități, iar creșterea demografică se intensifică, fiind însă întreruptă de invazii tragice precum cele ale mongolilor.

În ceea ce privește creșterea demografică, o observație interesantă pentru aceste secole este din punct de vedere paleoclimatic. Perioada secolelor XII-XIII se caracterizează printr-o climă caldă pentru această parte a Europei, cu veri calde și ierni blânde¹⁶. Cercetările efectuate pe

⁷ Csánki, *Magyarország*, 880.

⁸ Szabó M. Attila, *Dicționarul istoric și administrativ al localităților din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (Miercurea-Ciuc: Pro-Print Könyvkiadó, 2003).

⁹ Csánki, *Magyarország*, 888.

¹⁰ Csánki, *Magyarország*.

¹¹ Csánki, *Magyarország*.

¹² Szabó, *Dicționarul*.

¹³ Szabó, *Dicționarul*.

¹⁴ Szabó, *Dicționarul*.

¹⁵ Ioan-Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania între secolele al XIV-lea și al XV-lea* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2022), 30.

¹⁶ Erwin Gall, „Habitatul est-transilvănean în secolele XII-XIII. Evoluțiile microzonei Sighișoara și a sitului Dealul Viilor într-un peisaj de graniță”, *Marisia* 34-35 (2014-2015),

această temă arată în momentul de față că după o perioadă rece și secetoasă ce caracteriza perioada migrațiilor în Europa clima se încălzește devenind mai blândă favorizând dezvoltarea agriculturii ce a dus la creșterea populației¹⁷. Spre sfârșitul secolului al XII-lea în partea de nord a Europei se observă o creștere a nivelului mării ce arată o încălzire a climei și la topirea ghețarilor¹⁸. Este o perioadă prielnică agriculturii ce a dus la o dezvoltare economică. Însă în secolul al XIV-lea este marcat începutul perioadei climatice cunoscute sub numele de „Mica Eră Glaciară”, care „a devenit faimoasă, printre altele, pentru extremele și variabilitatea temperaturilor și care a fost modificată de încălzirea actuală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”¹⁹. Modificările climatice negative provoacă penurie în ceea ce privește recolta, sărăcirea populației și incertitudini ce vor crea conflict militare.

Valea Târnavei Mari înainte de invazia mongolă (1241-1242)

Prezența secuilor și a bisenilor pe valea mijlocie a Târnavei Mari. Expansiunea maghiară în Transilvania începută de regele Ștefan I (1001–1038) prin cucerirea cetății Alba Iulia, se consolidează pe linia Târnavei Mari pe timpul regilor Ladislau I (1077–1095) și Coloman I (1095–1116) când sunt ridicate linii de fortificații de tip prisăci²⁰, iar dintre populațiile cu rol grăniceresc sunt secuii și pecenegii (*bissenii*)²¹. Dovada venirii administrației maghiare pe valea Târnavei Mari în perioada acestor

75; Vadas András, Kiss Andrea, „Európa klímaviszonyai a középkorban, különös tekintettel a 14. századi változásokra. Szakirodalmi áttekintés”, *Soproni Szemle* 63, 2 (2009), 250-265.

¹⁷ András, „Európa”, 263.

¹⁸ András, „Európa”, 263.

¹⁹ András, „Európa”, 264.

²⁰ Ioan Marian Țiplic, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în evul mediu (secolele X-XIV)* (București: Editura Militară, 2006), 111-120.

²¹ Ioan Marian Țiplic, „Contribuția pecenegilor, secuilor și sașilor la constituirea frontierei de sud a Transilvaniei (sec. XI-XIII), *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica* 1 (2004), 67-78.

regi sunt descoperirile de monedă²², iar prezența secuilor este arătată de toponimie și de descoperirile arheologice²³.

În ceea ce privește Transilvania propriu-zisă, până la domnia lui Ladislau I (1077-1095), din punctul de vedere al lui Gyula Kristó²⁴, teritoriul în care s-au extins urmașii lui Ștefan I este teritoriul de la nord de Mureș (comitatele Solnoc, Dăbâca și Cluj). Expansiunea maghiară pe valea Târnavei Mari marchează o nouă etapă a deplasărilor secuilor de la vest la est: așezați inițial în zona Bihor-Satu Mare, secuii se vor deplasa și așeza în Transilvania inițial în zona de sud-vest și pe linia Târnavei Mari, ca apoi în final să fie reasezați în estul și sud-estul Transilvaniei²⁵.

Una dintre regiunile Transilvaniei unde ar fi putut fi așezate grupuri ale secuilor ar putea fi izvoarele Crișului Repede și al Someșului Mic. Toponimia este o metodă de lucru care reflectă existența unor fortificații, grupuri de comunități ș.a. oferind indicii istorice privind evoluția unui spațiu²⁶. De exemplu, toponime precum kapu („poartă”), gyepű („prisacă”), ör („cetate”), récse („șanț”), katona („oștean”) arată locuri cu rol militar și cu organizare de fortificații²⁷. Toponime ce arată „prisăci” (gyepű) se află pe cumpene de ape²⁸, iar cele care arată „poartă” (kapu)

²² Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII* (București: Paideia, 2002), 163-185; Silviu Istrate Purece, Maria Crîngaci Țiplic, „Prezența monedelor arpadiene în cimitirele din jurul bisericilor transilvănene”, *Revista Transilvania* 4 (2014), 14-28.

²³ Țiplic, „Contribuția pecenegilor”; Gáll, „Habitatul est-transilvănean”; Erwin Gáll, „Churchyards in the Transylvanian Basin from the 11th to the First Half of the 13th Centuries. On the Beginning of Institutionalized Christianity”, *Marisia* 33 (Târgu Mureș, 2013), 135-250; pentru mai multe detalii vezi și Adrian N. Șovrea, „Secuii de pe valea mijlocie a Târnavei Mari (secolele XII-XIII)”, *Collegium Mediense* 12 (Mediaș, 2022), 11-19.

²⁴ Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)* (Szeged: Atelierul de Istorie Medievale din Szeged, 2004), 131.

²⁵ Pentru mai multe detalii vezi și Șovrea, „Secuii”, 13-14.

²⁶ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX-XI* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2006).

²⁷ Sălăgean, *Țara lui Gelou*, 103-112; vezi și la Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII* (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958), 115; Țiplic, *Organizarea defensivă*, 115; Maria Crîngaci Țiplic, „Oaspeți germani” în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII-XIII) (București: Editura Academiei Române, 2011), 25-26.

²⁸ Sălăgean, *Țara lui Gelou*, 103-112; Horedt, *Contribuții*, 115; Țiplic, *Organizarea*, 115.

sunt pe văi și închid depresiuni montane sau de deal, reprezentând locuri ce formau o linie de fortificație de tip *indagines*. La izvoarele Crișului Repede și al Someșului Mic, există câteva toponime ce arată o posibilă prezență a secuilor: Căpușul Mare/Nagykapus, Căpușul Mic/Kisskapus, Agârbiciu/Egerbegy, Aghireș/Egeres, și numele râului Crișul Repede. Aceste toponime se regăsesc și în regiunea Târnavei Mari. De exemplu Agârbiciu este pe valea Vișei aproape de Copșa Mică (aflată pe valea Târnavei Mari), localitatea Criș este lângă Sighișoara. Toponimul „kapu” arată așadar un punct obligatoriu de traversare a munților în cazul toponimelor din zona izvoarelor Crișului Repede și a Someșului Rece, iar pe valea Târnavei Mari îl întâlnim în zonele unde se închid depresiunile intra-deluroase păzite de „Porți” (kapus) fortificate cu linii *indagines*²⁹ (exemple sunt Copșa Mare și Copșa Mică). Însă toponimia nu arată prezența efectivă a secuilor în regiunea izvoarelor Crișului Repede și a Someșului Mic și nici documentele și dovezile arheologice nu atestă acest fapt și ea poate fi doar „bănuită” prin faptul că secuii aveau rolul de păzitori ai granițelor.

În ceea ce privește prezența secuilor în Transilvania de sud-vest, aceasta are atestare atât documentară³⁰ cât și arheologică³¹. Altfel, în podișului Secașelor vor fi create diaconatele de Sebeș-Sebus și Gârbova-Orbó³². În aceeași perioadă un alt diaconat se formează și pe valea Târnavei Mari cu centrul la Saschiz (Kézd - ce va deveni arhidiaconat ?)³³. În final, aceste comunități din sud-vestul Transilvaniei sunt mutate în estul și sud-estul Transilvaniei unde avem scaunele secuiești Orbai, Kézdi din Terra Siculorum³⁴ și de asemenea scaunele Telegd/Odorhei și Sebus/Sepsi³⁵. Deplasare secuilor înspre estul și sud-estul Transilvaniei are loc cel mai probabil după 1150, căci sașii așezați la Gârbova (Orbo) și cei

²⁹ Sălăgean, *Țara lui Gelou*, 112.

³⁰ De exemplu în diploma andreanum de la 1224 (DIR C 1075-1250, p. 208, doc. 157); Maria Crîngaci Țiplic, „*Oaspeți germani*”, 25.

³¹ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, „Sudul Transilvaniei în secolul al XIII-lea, o graniță între spațiul catolic și spațiul non-catolic”, *Revista Transilvania* 10 (2016), 7-24.

³² Țiplic, *Organizarea*, p. 77.

³³ Kristó, *Ardealul timpuriu*, 131, 212.

³⁴ Ioan Marian Țiplic, „Contribuția pecenegilor”, 70.

³⁵ Kristó, *Ardealul timpuriu*, p. 210.

din *terra Sebus* (Sebeș) din comitatul Alba primesc pământ părăsit de secui - *terra deserta*³⁶. Secuii care au rămas în Kézd (Saschiz) vor fi mutați în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în Scaunul Arieș³⁷. O mare parte dintre localitățile ce țin de scaunele secuiești sunt organizate administrativ-bisericesc în arhidiaconatul de Ozd, arhidiaconatul de Tileagd și arhidiaconatul de Kezdi, iar diaconatul de Sepsi ține de arhidiaconatul de Alba³⁸. O dată cu secuii au fost colonizați și *bisenii* (pecenegii maghiarizați). Toponime care arată prezența *bisenilor* sunt numeroase în Transilvania, iar pe valea mijlocie a Târnavei Mari avem toponime la Stejăreni (mai demult Beșeneu, jud. Mureș), Boiu (de la tribul peceneg Baj; jud. Mureș) și posibil Țopa (jud. Mureș)³⁹. Din punct de vedere arheologic pe valea Târnavei Mari descoperiri din perioada secuiască (sec. XII-XIII) sunt la Sighișoara – *Dealul Viilor* (așezare și necropolă)⁴⁰, Brateiu – *Nisipărie* (așezare)⁴¹, Albești – *La Cetățea* (așezare)⁴², Albești – *Curtea Școlii* (așezare)⁴³.

Primii coloniști din Transilvania și mormintele antropomorfe.

Așezarea sașilor pe valea Târnavei Mari marchează o etapă nouă în așezarea lor în Transilvania. Până atunci avem etapele inițiale cu coloniști

³⁶ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania* (București: Editura Kriterion, 1992), 116-117.

³⁷ DIR C (1251-1300), 312-314 (doc. 354); Năgler, *Așezarea sașilor*, 118; Kristó, *Arealul timpuriu*, 216; Kolumbán-Antal József, *Székely honfoglalás avagy mikor költözhettek a székelyek a kárpát-medencébe?*, (Székelyudvarhely, 2008), 30.

³⁸ Kristó, *Ardealul timpuriu*, 210.

³⁹ Pentru mai multe detalii vezi și Adrian N. Șovrea, „Considerații asupra evoluției istorice a bazinului Târnavei Mari în secolele X-XIII din perspectivă toponimică și arheologică (II)”, *Alt-Schaessburg* 13 (2020), 5-28; Adrian N. Șovrea, „Grupuri de pecenegi pe valea mijlocie a Târnavei Mari”, *Acta Musei Porolissensis* 42 (2020), 31-42.

⁴⁰ Radu Harhoiu, Erwin Gáll, „Necropola din secolul XII de la Sighișoara-Dealul Viilor, punctul „Necropolă”. Contribuții privind habitatul epocii medievale timpurii în Transilvania estică”, *Analele Banatului* 22 (2014), 244-260.

⁴¹ Adrian Ioniță, *Așezarea din secolele XII-XIII de la Bratei* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009).

⁴² Gheorghe Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara. elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în sec. al XIII-lea d. Hr., cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara*, (București: Editura Oscar Print, 2000), 203-215.

⁴³ Ioan Marian Țiplic, Adrian Nicolae Șovrea, „Albești, jud. Mureș. Punct: Albești – Curtea Școlii”, *Cronica Cercetărilor arheologice din România. Campania 2023* (2024), 820.

germani ce au venit în Transilvania la invitația regilor Ungariei prin intermediul *locatores* și al greavilor⁴⁴. Astfel pentru a putea avea o imagine completă asupra situației sașilor de pe valea Târnavei Mari trebuie să avem în vedere evoluția sașilor din sudul Transilvaniei. Istoriografia problemei este amplă, și în rândurile următoare sintetizăm etapele acestei colonizări. Printre primii coloniști sunt oaspeții din satele Cricău, Ighiu și Rodos așa cum arată un document de la 1206 emis de regele Andrei al II-lea: „deoarece este în folosul luminăției regale de a păstra neștirbită și neatinsă libertatea tuturor oaspeților regatului său, [...] pe cei dintâi oaspeți ai regatului nostru și anume pe aceia din trei sate ale Transilvaniei numite Cricău, Ighiu și Romos, despre care, [...], știm că printre ceilalți oaspeți ei se poartă mai cu râvnă, [...], i-am înzestrat cu aceleași libertăți pe care le-au dobândit prin privilegiile înaintașilor noștri [...]”⁴⁵.

Arheologia arată de asemenea existența acestei etape de colonizare cu oaspeți germani în sud-vestul Transilvaniei, anume în jurul Orăștiei. Aici a fost descoperită o rotondă dublă/ *Doppelkapelle* de tip nobiliar, datată în prima jumătate a secolului al XII-lea și atribuită lui Anselm de Braz venit în 1103 în regatul Ungariei⁴⁶. Așadar, regiunea Alba Iulia-Orăștie este cea în care au avut loc primele colonizări cu oaspeți germani la Orăștie, la Cricău și Ighiu lângă Alba Iulia⁴⁷ și în Romos⁴⁸ (aflat în viitorul Scaun Orăștie), iar Thomas Nögler⁴⁹ arată că la Bărbant și Șard (în comitatul Alba) au venit de asemenea oaspeți germani înainte de colonizarea din a doua jumătate a secolului al XII-lea. Însă nu se cunoaște pe vremea cărui rege au sosit acești coloniști în Transilvania. Singurul indiciu pe care-l avem este acela că această colonizare ar fi putut avea loc

⁴⁴ Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 51-65; Maria Crîngaci Țiplic, „Arheologia reședințelor nobiliare în Transilvania: reședințele elitei săsești (secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea). Studiu preliminar”, *Banatica* 23 (2013), 350; Liviu Cîmpeanu, *Universitatea Saxonă din Transilvania și districtele românești aflate sub jurisdicția ei în Evul Mediu și Epoca Modernă*, (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023), 38-47.

⁴⁵ DIR C (1075-1205), 31-32 (doc. 53).

⁴⁶ Zeno Karl Pinter, „Rotonda de la Orăștie”, *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, ed. D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (Cluj Napoca: Accent, 2003), 263-286; Crîngaci Țiplic, „Arheologia reședințelor”, 355.

⁴⁷ DIR C (1075-1250), 222 (doc. 177).

⁴⁸ DIR C (1075-1205), 31-32 (doc. 53).

⁴⁹ Nögler, *Așezarea sașilor*, 131.

pe timpul regelui Geza al II-lea (1141–1162) așa cum reiese din diploma emisă de regele Andrei al II-lea la 1224: „Venind așadar toți credincioșii noștri oaspeți teutoni din Transilvania și căzând cu umilință la picioarele majestății noastre și plângându-se ne-au arătat că ar fi căzut cu totul din libertatea cu care au fost chemați de prea evlaviosul rege Geza”⁵⁰. Însă în documentul de la 1224 este vorba de „tot poporul începând de la Orăștie până la Baraolt, împreună cu pământul secuilor din Sepsi și cu pământul Draos”, cu alte cuvinte Provincia Sibiului (așa cum este menționată în istoriografie), dar oaspeții din Cricău și Ighiu au privilegii separate precum arată documentul de la 1206 menționat mai sus și cel de la 1225 în care se precizează că „din autoritatea regală, poruncim cu tărie tuturor ca, de la vânzarea și cumpărarea vinului celor dintâi oaspeți ai noștri sași, adică a celor din Cricău și Ighiu, nimeni să nu cuteze a lua vreo vamă, nici pe apă, nici pe uscat, pentru că noi prin dărnicia noastră regală i-am scutit de o asemenea vamă”⁵¹. Nu sunt amintiți oaspeții din Romos și e posibil ca la 1225 să fi intrat sub autoritatea și privilegiile sibiene ale viitorului scaun Orăștie.

Colonizarea acestor două sate a fost mai timpurie, posibil pe timpul regelui Coloman (1095-1116)⁵², față de cea care a avut loc pe timpul regelui Geza al II-lea în provincia Sibiu, iar coloniștii din satele Cricău și Ighiu nu intră sub dreptul sibian, cel puțin la acel moment.

Provincia Sibiului cu oaspeți așezați de la Orăștie la Baraolt în „țara lor”⁵³ (așa cum se menționează în documentul de la 1224) a fost colonizată în mai multe etape încheiată pe timpul lui Andrei al II-lea, e vorba de „Altland”. O informație în acest sens reiese dintr-un document ce arată că din punct de vedere eclesiastic coloniștii/oaspeții erau sub autoritatea prepoziturii de Sibiu, independentă față de episcopia Transilvaniei și subordonată arhiepiscopiei de Strigoni. La 20 decembrie 1191 este menționată prepozitura Sibiului ca fiind a germanilor din Transilvania⁵⁴ și

⁵⁰ DIR C (1075-1250), 208 (doc. 157).

⁵¹ DIR C (1075-1250), 222 (doc. 177).

⁵² Zeno Karl Pinter, „Originea și așezarea populației saxone în Transilvania”, *„2000 de ani de relații intereuropene orient-occident. Studiu de caz: România-Olanda (2004)*, 119-125; Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 19-23.

⁵³ DIR C (1075-1250), 210 (doc. 157).

⁵⁴ DIR C, I, p. 11.

era formată din capitlurile Sibiu, Nocrich și Cincu din ținutul „Altland”. Thomas Năgler arăta acest lucru: „regiunea colonizată cuprindea în timpul lui Géza II numai partea centrală a provinciei, coincidând aproximativ cu prepozitura Sibiului”⁵⁵. Astfel, provincia Sibiului a fost colonizată inițial în viitoarele scaune Sibiu, Nocrich și Cincu, și mai târziu în scaunele Miercurea, Orăștie și Rupea.

Așadar, așezarea sașilor (valoni, flamanzi, saxoni) în sudul Transilvaniei are loc în mai multe etape cu o fază inițială înainte de regele Geza al II-lea, dar cu o colonizare principală ce se desfășoară în timpul acestui rege⁵⁶. Din punct de vedere arheologic, o dată cu acești coloniști pătrunde în Transilvania un ritual specific lumii occidentale germane: mormintele antropomorfe⁵⁷. Astfel de înmormântări nu arată în mod expres ritualul coloniștilor, fiind întâlnită și înmormântarea cu sau fără sicriu, în groapă simplă, dar descoperirea unor morminte antropomorfe indică prezența primilor coloniști în acea așezare fiind un ritual specific doar acestora în Transilvania. Mormintele antropomorfe se caracterizează prin săparea mormântului după contur uman, anume evidențierea formei capului în groapă, adică nișă cefalică. Nișele pot fi rectangulare, trapezoidale sau circulare întâlnindu-se în mormintele atât unor indivizi care țineau de ierarhia superioară laică sau clericală cât și la indivizi obișnuiți⁵⁸. O altă categorie a mormintelor antropomorfe sunt cele în cistă, adică mormântul are un ancadrament de piatră sau de cărămidă, dar acestea apar în mediul mănăstiresc, clerical sau nobiliar⁵⁹. Aceste morminte cu nișă pentru cap („morminte antropomorfe”) sunt datate în a doua jumătate

⁵⁵ Năgler, *Așezarea sașilor*, 139.

⁵⁶ Pinter, „Originea și așezarea”, 119-125; Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 19-23.

⁵⁷ Adrian Ioniță, „Mormintele cu gropi antropomorfe din Transilvania și relația lor cu primul val de colonizare germană”, în *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, ed. Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, Maria Țiplic, (București: Editura Economică, 2005), 217-228; Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, „Morminte cu nișă cefalică descoperite la Alba-Iulia (sec. XII-XIII). Contribuții privind istoria oaspeților occidentali în Transilvania, în *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, ed. Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, Maria Țiplic, (București: Editura Economică, 2005), 229-244; Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 121-135.

⁵⁸ Ioniță, „Mormintele cu gropi”, 215.

⁵⁹ Marcu Istrate, „Morminte cu nișă cefalică, 229-244; Daniela Marcu Istrate, „Anthropomorphic tombs built of brick in the medieval cemetery of Sibiu”, *Banatica* 23 (2013), 371-391; Harhoiu, Gáll, „Necropola din secolul XII”, 224-226.

a secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, adică în timpul primei generații de coloniști germani⁶⁰. Morminte antropomorfe în sudul Transilvaniei s-au descoperit la Alba Iulia – *Biserica catolică*, Drăușeni – *Biserica fortificată*⁶¹, Feldioara – *Biserica evanghelică*, Orăștie – *Cetate*, Sibiu – *Piața Huet*, Viscri – *Cimitirul din jurul bisericii*. Pe parcursul secolului al XIII-lea acest tip de înmormântare dispare, iar înmormântările în sicriu sau fără sicriu (doar în giulgiu) în gropi de formă rectangulară devin dominante⁶².

Colonizarea de pe valea mijlocie a Târnavei Mari până la invazia mongolă de la 1241-1242. Așezarea coloniștilor germani pe valea Târnavei Mari este considerată în istoriografie că s-a desfășurat după a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁶³ încheindu-se în secolul următor cu formarea scaunelor Șeica și Mediaș (cunoscute și sub numele de Două Scaune) și a Scaunului Sighișoara. Dar colonizarea în aceste scaune s-a desfășurat separat, fiecare cu caracterul propriu și evoluție istorică diferită. În ceea ce privește colonizarea din jurul Sighișoarei, istoriografia ia în considerare trei etape ce au dus la așezarea sașilor în această parte a Târnavei Mari influențate de diferite momente istorice⁶⁴. Colonizarea scaunului superior a Sighișoarei în jurul Saschizului, ca o continuare a colonizării Scaunului Rupea, ce ar începe după 1224 când Andrei al II-lea confirmă sașilor ținutul din sudul Transilvaniei de la Orăștie la Drăușeni. Scaunul de mijloc ar fi fost colonizat după 1264 și cuprindea așezările coloniștilor germani din jurul Sighișoarei. Scaunul inferior colonizat spre sfârșitul secolului al XIII-lea, când începe pătrunderea comunităților săsești de dincolo de Târnavă Mare. Thomas Năgler consideră că așezarea unor comunități germane în Scaunele Șeica și Mediaș s-a petrecut cândva înainte de 1283, an când sunt pomenite obștile săsești ce țineau de

⁶⁰ Marcu Istrate, „Morminte cu nișă cefalică”, 229-244; Ioniță, „Mormintele cu gropi”, 215.

⁶¹ Daniela Marcu, „Șantierul arheologic de la Drăușeni”, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* 5 (1994), nr. 1-4, 19-25; Daniela Marcu, „Biserica fortificată de la Drăușeni, jud. Brașov”, *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania* 2 (2002), 41-78.

⁶² Ioniță, „Mormintele cu gropi antropomorfe”, 215.

⁶³ Năgler, *Așezarea sașilor*, 161.

⁶⁴ Năgler, *Așezarea sașilor*, 166-167.

decanatul de Mediaș⁶⁵. Tudor Sălăgean ia în considerare anul 1277 când decanatul de Mediaș înlătură autoritatea lui Nicolae Kán⁶⁶, an în care Gaan⁶⁷ se revoltă cu alți sași împotriva Csákilor și a aliaților lor, dând foc bisericii Sf. Mihail din Alba Iulia, iar Mediașul, ca moșie a Kánilor și-a obținut autonomia locală.

Totuși dovezile arheologice arată și o *colonizarea timpurie* pe valea mijlocie a Târnavei Mari cu coloniști din prima generație de „oaspeți”, dar într-un număr restrâns, chemați fiind de *locatores* sau greavi⁶⁸. Această colonizare se desfășoară între a doua jumătate a secolului al XII-lea – primele decenii ale secolului al XIII-lea. Acești „oaspeți” aveau origini flamande, valone, francomane și mai puțin germane/saxone⁶⁹. Dar au existat *locatores* sau greavi pe valea Târnavei Mari și în bazinul ce ține de acest râu? Un astfel de *locatores* ar fi putut fi Johannes Latinus (amintit direct în două documente la 1204 și la 1206)⁷⁰ și apoi fiii acestuia. Johannes Latinus face parte din rândul războinicilor cavaleri din rândul ministerialilor/micii nobilimi din vestul Europei și care avea acum rolul de apărător al granițelor regatului maghiar⁷¹. În 1231 fiii lui Johannes Latinus primesc de la coregentul Bela al IV-lea o confirmare asupra moșiilor Albești, Șapartoc, Vânători și Văleni⁷². Aceste moșii sunt confirmări și nu donații, prin urmare familia lui Johannes Latinus deținea deja la 1231 aceste moșii. În DIR textul este tradus astfel: „[...] i-am prețuit atât de mult pe credincioșii și iubiții noștri cavaleri sași din Transilvania, Corrad și Daniel, fiii lui Ioan Latinul [n.m. Johannes Latinus]⁷³, care ne-au făcut atâtea slujbe în toate împrejurările, încât am scutit de dare patru sate ale

⁶⁵ Năgler, *Așezarea sașilor*, 160.

⁶⁶ Tudor Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán 1294-1315* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2007), 102.

⁶⁷ DIR C (1251-1300), 187 (doc. 202); Hurmuzaki-Densușianu, I (1), 411.

⁶⁸ Daniela Marcu Istrate, „Condiționările unui șantier parohial: (Re)construirea „Bisericii din Deal” din Sighișoara”, *Alt-Schaessburg* 15 (2022), 7-28; vezi și Șovrea, „Primele colonizări”, 13-28.

⁶⁹ Ioan F. Pascu, „Sighișoara – cetatea dintre mlaștini”, *Alt-Schaessburg* 14 (2021), 46.

⁷⁰ DIR C (1075-1250), 28-29 (doc. 46); DIR C (1075-1250), 32-33 (doc. 54).

⁷¹ Crîngaci Țiplic, *Arheologia reședințelor*, 356, 363; Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 125-126.

⁷² DIR C (1075-1205), 254-255 (doc. 212).

⁷³ Autorii DIR au tradus în Ioan Latinul numele lui Johannes Latinus.

lor, adică satul Viscri [n.m. de fapt Albești⁷⁴], satul Homuspotoc [n.m. Vânători], satul Șarpatoc, satul Valendorf [n.m. Văleni]”.

Observăm că Bela îi amintește pe Corrad și Daniel ca *sași* și putem considera că la Albești, Șarpatoc și la Apold avem prezența unor *locatores* de origine valonă, dar care s-au asimilat cu comunitatea saxonă din provincia Sibiului. De altfel Johannes Latinus a fost *oaspete regal* așezat în provincia Sibiului printre ceilalți sași, așa cum arată documentul de la 1204: „pe Ioan Latinul (n.m. Johannes Latinus) care s-a așezat între teutonii din Transilvania în satul Cisanădie, în urma slujbelor pe care ni le-a adus de atâtea ori, îl scutim prin bunăvoința noastră regală, atât pe el cât și pe toți moștenitorii lui, de toate slujbele <datorate> de sus pomeniții teutoni, cât și de alții de felul lor și să îi dăm dreptul, atât lui cât și urmașilor săi, de a avea liberă intrare la curtea regală”. Astfel pentru slujbele credincioase față de rege, Johannes Latinus a fost ridicat la rangul de cavaler.

Tot în acest document de la 1231 se vorbește de populația/poporul din Opold (Apold, jud. Mureș): „cât și pe oamenii din satul Oplid [n.m. Apold], în așa fel ca să nu plătească nici strângătorilor noștri de dări, nici sibienilor vreo dare și nici strângătorii noștri de dare să nu cuteze a intra în satele lor, ci, la sorocul hotărât, adică pe la Crăciun, să fie datori a ne plăti nouă susnumitele sate ale cavalerilor trei fertuni de aur pe an și pentru această plată îi scutim pe oamenii lor de orice alte sarcini”⁷⁵.

În textele amintite mai sus cu privire la familia lui Johannes Latinus îi avem pe „oamenii din satul Oplid”, dar și pe „oamenii lor” din „susnumitele sate”, adică ai lui Corradus și Daniel, anume din moșiile Albești, Vânători și Șarpatoc, care nu trebuie să plătească darea „nici sibienilor”, prin urmare aceștia s-au aflat printre „sibieni” și plăteau taxele îndatorate, dar acum primesc un privilegiu aparte ieșind pe deplin din comunitatea săsească devenind oameni liberi, așa cum s-a întâmplat și cu Johannes Latinus la 1204 și 1206.

Documentul de la 1231 arată că moșiile Albești, Vânători, Șarpatoc aflate pe valea Târnavei Mari au fost donate lui Johannes Latinus și

⁷⁴ Confuzia în ediția DIR între Viscri și Albești, ambele amintite în documente ca Alba Ecclesia.

⁷⁵ DIR C (1075-1250), p. 32-33 (doc. 54).

familiei sale cândva în perioada 1206-1231, care și-au adus oamenii lor pe moșie, cel mai probabil coloniști. Prin urmare pe valea Târnavei Mari putem confirma existența unor coloniști în prima jumătate a secolului al XIII-lea la Albești, Vânători, Șapartoc, Apold. Johannes Latinus și apoi fiii săi Corradus și Daniel devin greavii acestor moșii pe care le posedau, beneficiind de privilegiile micii nobilimi a Transilvaniei.

Nu este exclus ca la **Ațel** să fi fost tot un *locatores* de origine germană care a venit cu o suită pe valea actuală a Ațelului la chemarea regelui maghiar Geza al II-lea, așa cum arată Gustav Kisch, care explică că denumirile Ațelului în săsească de Hätselderf, în germană de Hetzeldorf sau Etzel, în latina medievală de Villa Echelini, Eclini, Eccel⁷⁶ au la origine numele de persoană „Hedrich” (format din „hadu” și „rîch”, adică „luptător” și „bogat”)⁷⁷. Localitatea apare menționată în 1283 ca *villa Echelini*, prin urmare numele german „Hedrich” a fost latinizat ca „Echelini”, din care derivă Eclini și Eccel, de unde probabil numele în maghiară de Ecel (Eczel). O altă evoluție în transcrierea în limba germană ar fi din baza „Hetto” care devine „Hetzo” care la rîndu-i se transformă în „Hetzilo”⁷⁸.

Pe aceeași ipoteză se poate merge pentru **Richiș**. Vechea denumire din documente în latina medievală este *villa Richuini*⁷⁹ fiind prima menționare a așezării în 1283. Această denumire provine din numele personal cu origini germane vechi *Richwin* fiind ușor alterat și s-a obținut în săsească toponimul *Reichsdorf*, iar în sudul Transilvaniei varianta *Rechsdarf*⁸⁰. Avem un alt *locatores* la Richiș.

Hedrich de la Ațel și Richwin de la Richiș nu sunt singurii *locatores*/greavi ce pot fi identificați prin studiul toponimiei, antroponimiei și etimologiei unor nume de așezări, așa cum arată Maria Emilia Țiplic, care identifică alți 20 de posibili *locatores*⁸¹.

⁷⁶ Ernst Wagner, *Historisch-statistisches ortsnamenbuch für Siebenbürgen* (Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1977), 374.

⁷⁷ Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, (Leipzig: Mayer & Müller, 1929), 209 (177).

⁷⁸ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*.

⁷⁹ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 374.

⁸⁰ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 182 (214).

⁸¹ Crîngaci Țiplic, *Oaspeți germani*, 55; Crîngaci Țiplic, „Arheologia reședințelor nobiliare”, 357.

Din punct de vedere arheologic pe valea mijlocie a Târnavei Mari avem descoperiri de morminte antropomorfe datate în secolele XII-XIII la Mediaș - *Biserica parohială luterană* (unde au fost descoperite și morminte databile în secolul XII cu inventar de inele de tâmplă de tip Bijelo-Brdo cu un capăt în formă de „S” ce țin de o biserică anterioară – orizontul secuiesc - suprapusă de cea actuală, dar și morminte antropomorfe, databile în secolul al XIII-lea ce țin de orizontul colonist)⁸², Moșna – *Biserica evanghelică*⁸³, Sighișoara – *Dealul Viilor*⁸⁴, Sighișoara – *Biserica Mănăstirii*⁸⁵, Sighișoara – *Biserica din Deal*⁸⁶.

În urma cercetărilor arheologice de la „Biserica din Deal” de la Sighișoara, coordonate de Daniela Marcu-Istrate, au fost investigate peste 700 de morminte, ce țin bineînțele de mai multe orizonturi de înmormântare, dar care cel mai vechi orizont este cel al mormintelor antropomorfe, aflate pe partea de vest a platoului bisericii⁸⁷. Cercetarea arheologică de la „Biserica din Deal” a mai arătat existența unei rotonde unde este acum corul bisericii. Rotonda este datată în secolele XII-XIII, fiind o construcție specifică primilor coloniști germani, dar și *locatorilor*⁸⁸. În jurul acestei rotonde exista un cimitir datat în a doua jumătate a secolului al XII-lea - prima jumătate a secolului al XIII-lea. Ridicarea bazilicii peste această rotondă și cimitir, și datată la mijlocul sau a doua jumătate a secolului al XIII-lea, arată două momente ale colonizării germane: una timpurie, în a doua jumătate a secolului al XII-lea și reprezentată de o comunitate restrânsă; și una târzie, ce arată o colonizare comunitară, un flux masiv de coloniști ce au dus la reconfigurarea comunității de pe Dealul

⁸² Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriu Arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)* (Sibiu: Editura Economică), 134.

⁸³ Luca, *Repertoriul Arheologic*, 145; Daniela Marcu, Cosmin C. Rusu, Szöcs Péter, Iosefina Postăvaru, Adriana Câmpăan, „Moșna, com. Moșna, jud. Sibiu, Punct: Biserica evanghelică și cetatea țărănească. Cod sit: 145113.03”, în *Cronica Cercetărilor Arheologice* (2000), 60.

⁸⁴ Marcu Istrate, „Condiționările”, 12.

⁸⁵ Angel Istrate, „Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Cetate, Biserica Mănăstiri”, *Cronica Cercetărilor Arheologice* (2006), 328.

⁸⁶ Daniela Marcu, Ioan F. Pascu, „Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Biserica din Deal, în *Cronica Cercetărilor Arheologice* (2000).

⁸⁷ Marcu Istrate, „Condiționările”, 12 (vezi și nota 20).

⁸⁸ Pinter, „Originea”; Pinter, „Rotonda”, 263-286.

Cetății și Orașul de Jos⁸⁹. Daniela Marcu Istrate puncta că inițial, pe Dealul Cetății, a existat „un ansamblu rezidențial aparținând elitei locale”, format din rotundă și un grup de structuri din apropierea acestei rotonde, ce au aparținut unui greav sau locatores. Ulterior se trece „la un ansamblu comunitar”, ce va ridica bazilica și alte clădiri de pe platoul Dealului Cetății⁹⁰. Alte cercetări arheologice de pe Dealul Cetății au arătat că la *Casa cu Cerb* au existat două locuințe de lemn suprapuse, prima realizată după model francon din secolul al XII-lea⁹¹. De altfel Ioan F. Pascu consideră că primii coloniști, prima generație de coloniști, de la Sighișoara a fost formată preponderent din flamanzi, valoni și francomani, și mai puțin germani⁹².

O biserică rotundă este semnalată la Saschiz pe strada Seklergasse nr. 35, pe un alt plasament față de cel pe care se află biserica evanghelică actuală, anume pe o stradă aflată la sud de biserică pe malul stâng al pârlului Saschiz. Această rotundă va fi inclusă sub cor în planul unei bazilici romanice a primei biserici parohiale din Saschiz (datată arhitectural în jurul anului 1200) de la nr. 35⁹³.

Valea Târnavei Mari după invazia mongolă de la 1241-1242 până la moartea regelui Andrei al III-lea la 1301

1. Domeniile nobiliare de pe valea mijlocie a Târnavei Mari în secolul al XIII-lea

Nobilimea provincială de pe valea mijlocie a Târnavei Mari este amintită în documente începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Termenul de „nobilime provincială” este folosit de Marius Diaconescu⁹⁴ și Tudor Sălăgean⁹⁵ și arată o elită nouă ridicată în speță în a doua jumătate

⁸⁹ Marcu Istrate, „Condiționările”, 12-14.

⁹⁰ Marcu Istrate, „Condiționările”, 12-14.

⁹¹ F. Pascu, „Sighișoara”, 46.

⁹² F. Pascu, „Sighișoara”, 46.

⁹³ Iosefina Postăvaru, „Biserica fortificată din Saschiz. Studiu istoric și arhitectural”, *Arhitectura religioasă* 3 (2004), 142-145; Crîngaci Țiplic, „Arheologia reședințelor nobiliare”, 360.

⁹⁴ Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2013).

⁹⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, (Cluj-Napoca: Argonaut, 2003), p. 8, 13, 60, 165, 235, 261, 279, 280, 361.

a secolului al XIII-lea, o mare parte dintre ei fiind răsplătiți de Ștefan pentru loialitate în perioada când a fost duce al Transilvaniei (1257-1258, 1261-1270), dar și când a devenit regele Ungariei (1270-1272). Este o nobilime nouă, mică, ale căror rădăcini nu se trag din perioada *honfoglalás* (din timpul ocupării Pannoniei de către triburile maghiare), nu dețin domenii întinse și pot fi compuse doar din jumătăți de moșii până la câteva, adesea împărțind dreptul de proprietate cu frați, surori sau alte rude, caracter ce duce la divizarea domeniului, proprietăți care apoi se perpetuează și care după moșia principală se vor concretiza în noii familii nobiliare (vezi exemplul fiilor lui Simon ban de mai jos). Sunt cazuri când acești nobili se trag din familii vechi, cum sunt cei din neamul Apa ramura Transilvania ce vor fi cunoscuți mai târziu ca Apafi.

Domeniul nobililor de Riuetel, adică a familiei lui Johannes Latinus ce cuprinde pe valea Târnavei Mari așezările Albești, Șapartoc, Apold, Vânători (și Văleni din zona Rupea). Acest domeniu este descris în actul din 1231⁹⁶. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea domeniul Riuetel se divide, însă e greu de precizat când, cum și de ce. La 1257 sunt amintiți din nou urmașii lui Johannes Latinus când se arată că aceste moșii erau în continuare la comun și erau deținute de urmașul lui Corraruds, anume Gyanin și de același Daniel amintit la 1231, unchiul lui Gyanin (sau Jean)⁹⁷. Nu știm ce se întâmplă cu familia de Riuetel, dar la 1299 este amintit Petrus de Albești, care a fost omorât de Ioan fiul lui Simon ban (ce avea moșiile Dârlos, Alma și Șmig pe valea Târnavei Mari și domeniul Chendu pe valea Târnavei Mici). Nicolae de Apold (n.m. de lângă Sighișoara) are pretenții de despăgubire față de cele întâmplate cu Petrus de Albești. Este posibil ca Petrus de Albești și Nicolae de Apold să fi fost înrudiți și să fie urmașii acelor nobili de Riuetel (nu sunt informații documentare în acest sens ?!). De asemenea, în 1310 un Nicolae de Apold (același ?) este amintit ca membru a decanatului de Saschiz⁹⁸. În schimb, Homuspotok, adică **Vânători**, a fost în continuarea moșie de nobil, dar următoarea amintire documentară este abia la 16 aprilie 1329 când regele

⁹⁶ Ub, vol. I, 54-55, doc. 63; DIR C, vol. I, p. 254; Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár I. (1023-1300)*, (Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai, II, Forráskiadványok, 26, 1997), 174.

⁹⁷ Pentru detalii vezi Șovrea, „Primele colonizări”, 13-28.

⁹⁸ DIR C (1301-1320), 94 (doc. 103).

Carol Robert de Anjou îi readuce în drepturi pe Solomon și Herbord, fiii lui Cristian din Cristian (de lângă Sibiu) și pe Henning fiul lui Ermen.

În 1299 este amintit Weynrich de **Sighișoara**, iar el și fiii săi sunt implicați într-un proces privind moștenitorii de drept ai Albeștiului. Acest Weynrich era comite de Sighișoara și arată că localitatea nu era încă o autonomie săsească.

Un alt nobil local este **Petrus** de Daia, fiul lui Henning, care e amintit în documentul de la 1289⁹⁹ și deținea pământurile Grânari și Șoarș de la izvoarele râului Kozd¹⁰⁰. Moșiile lui Petrus de Daia vor fi moștenite de fiul său Andrei¹⁰¹.

Familia Kán avea moșii pe valea Târnavei Mari: așezările Jula (neidentificată în prezent), Mediaș, Micăsasa, Cloașterf și Dupuș erau proprietăți vechi ale familiei. La 3 iunie 1267 vor reintra în proprietatea lui Nicolae Kán, după ce regele Bela al IV-lea îi redă dreptul de stăpânire asupra acestor moșii ce fuseseră ale bunicului său, Jula/Gyula cel Mare¹⁰². Mediașul ar deveni așezare liberă după 1277¹⁰³. În 1296 voievodul Ladislau II Kán câștigă prin proces localitatea Buzd aflată tot pe valea Târnavei Mari¹⁰⁴.

Dintre acestea, Mediașul evoluează de la moșie la așezare liberă și alături de Biertan, Richiș, Moșna, Alma, Brateiu, Ațel, Șaroș, Copșa Mare vor forma „ținutul Mediaș”¹⁰⁵ și „decanatul de Mediaș”, iar mai târziu Scaunul Mediaș (la 1402 ?), care alături de Scaunul Șeica vor fi cunoscute în istoriografie sub numele de „Două Scaune”.

Micăsasa va trece de la familia Kán la nobilii Tolmácsi (de Tâlmaciu). Pe timpul lui Ladislau II Kán, Micăsasa va face parte din domeniul voievodului, dar după 1315 va intra în posesia regelui Carol Robert, după ce regele confiscă moșiile familiei Kán din cauza răzvrătirii

⁹⁹ Ub I, 165 (doc. 232); DIR C (1251-1300), 305 (doc. 345).

¹⁰⁰ Ub I, 194, (doc. 263).

¹⁰¹ Ub I, 362-363 (doc. 392); DIR C (1321-1330), 38-39 (doc. 90) și Ub I, 426.

¹⁰² DIR C (1251-1300), 97-98 (doc. 87).

¹⁰³ Tudor Sălăgean, *Un voievod*, 102.

¹⁰⁴ Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár*, 307-309 (doc. 543).

¹⁰⁵ DIR C (1251-1300), 249-250 (doc. 283).

fiilor lui Ladislau II Kán. În 1322 regele va dona moșia lui Nicolae de Tâlmăciu (Tolmács), alături de moșiile Micăsasa, Pănade și Șona¹⁰⁶.

Familia nobilului Laurențiu, fiul lui Ilie, deține satele Mureni și Criș, ce au fost donate acestuia de către Ștefan, pe când era regele Ungariei, deci în perioada 1270-1272. În document este amintit Leustachiu, fiul lui Laurențiu. Moșiile Mureni și Criș vor intra sub „legea și așezământul tuturor secuilor din Tileagd”¹⁰⁷.

Domeniul familiei Apa de pe valea Târnavei Mari cuprindea așezările Criș, Mălâncrav, Nou Săsesc, Stejăreni, Valea Viilor, Ighișul-Nou, Felța (azi Florești). Într-un document emis la 15 aprilie 1305 moșiile lui Apa au fost împărțite între fiii acestuia, ceea ce arată că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea acestea erau parte deja din domeniul familiei Apa. Într-un document de mai târziu de la 23 februarie 1340¹⁰⁸ provincia Sibiu restituie familiei Apa moșiile Mălâncrav, Nou, Roandola, Criș, Florești (Felța) și Stejărenii (Beșa) și arată că au aparținut părinților lor și bunicului lor Apa. Conform lui Marius Diaconescu¹⁰⁹, familia Apa intră în posesia acestor moșii cândva după invazia mongolă de la 1241-1242.

Domeniul lui Simon ban de pe valea Târnavei Mari era format din Dârlos, Șmig și Alma și este amintit la 1325 când se împarte averea lui Simon ban între fiii acestuia (Simon ban mai avea un domeniu ce ținea de Chendu pe valea Nirajului¹¹⁰). Fiecare fiu a întemeiat propria familie nobiliară, ce purta numele moșiei principale, iar pe valea Târnavei Mari avem familiile Darlaci (de Dârlos), Almási (de Alma), Somogyoni (de Șmig)¹¹¹.

De asemenea alte așezări de pe valea mijlocie a Târnavei Mari au fost moșii de nobili, dar aceștia sunt amintiți abia în prima parte a secolului al XIV-lea. Moșiile sunt donații de la rege sau moșteniri și arată că în secolul al XIII-lea acele așezări nu erau libere ci moșii. De exemplu, cazul

¹⁰⁶ Șovrea, „Albești (jud. Mureș)”, 38.

¹⁰⁷ DIR C (1251-1300), 111-112 (doc. 101).

¹⁰⁸ DIR C (1331-1340), 528-529 (doc. 466).

¹⁰⁹ Diaconescu, *Structura nobilimii.*, 147-148.

¹¹⁰ Pentru mai multe detalii vezi și Adrian N. Șovrea, „Banul Simon și domeniul din comitatul Târnavă (secolele XIII-XIV), *Collegium Mediense* 13 (2023), 13-23.

¹¹¹ Șovrea „Banul Simon”, 13-23.

satului Roandola, care la 1340 și la 1349 intră în posesia familiei Apa. De asemenea Motiș, care la 12 noiembrie 1319 intră în posesia familiei Tolmácsi (de Tălmăciu). Vulcan este la 1315 în proprietatea comitelui Blauuz, fiul lui Arnold, ce a cumpărat această moșie (nu știm de la cine)¹¹². Hetiur, la 10 decembrie 1337 este în proprietatea lui Nicolae, fiul lui Marcellin. La 1322, Valea Lungă (mai demult Hususău, lângă Mediaș) este donată de regele Carol Robert de Anjou lui Nicolae Tolmácsi (de Tălmăciu) alături de moșiile Micăsasa (de pe Târnava Mare), Pănade și Șona (de pe valea Târnavei Mici)¹¹³.

2. Obștea sașilor din ținutul Mediaș și decanatul omonim

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea pe valea mijlocie a Târnavei Mari documentele arată prezența coloniștilor germani în „ținutul Mediaș”. Un prim document este procesul din anul 1283 în care se vorbește despre preoții din satele ce țin de [decanatul] Mediaș¹¹⁴. Astfel, în 1283 parohii din [decanatul] de Mediaș răscumpără $\frac{3}{4}$ din dijma în natură (cereale, vin, albine și miei) pentru 40 de mărci de argint datorat episcopiei Transilvaniei. Este vorba de preoții Walter decanul din satul Ațel, Ioan din Biertan, Henric din satul Richiș, Petre din Moșna, Adam din satul Mediaș, Siffrid din Brateiu, Henric din Șaroș și Teodor de Copșa Mare. În text nu apare denumirea oficială de „decanatul Mediaș”, ci se vorbește de „preoții din Mediaș” (de fapt din satele care țin de Mediaș), dar pentru că este amintit „decanul Walter din satul Ațel”, faptul că e decan se consideră că avem un decanat de Mediaș subordonat episcopiei Transilvaniei.

Procesul se încheie în 1289 ambele părți fiind de acord cu cele hotărâte. În acest act de la 1289 se amintește de „preoții ținutului Mediaș” (sacerdotes de terra Medies) și „dijmele ținutului Mediaș” (decimarum de terra Medies)¹¹⁵ ce arată că satele amintite formau o unitate administrativă o „terra” și o unitate ecleziastică un „decanat”.

Inițial, așa cum am văzut în capitolul anterior, Mediașul a fost moșie de nobil, sașii venind aici cel mai probabil la invitația familiei Kán.

¹¹² DIR C (1301-1320), p. 237-238 (doc. 227); Șovrea, „Albești (jud. Mureș)”, 39.

¹¹³ Șovrea, „Albești (jud. Mureș)”, 38.

¹¹⁴ DIR C (1251-1300), 249-250 (doc. 283); Ub I, 144-145 (doc. 203).

¹¹⁵ DIR C (1251-1300), 308-309 (doc. 348).

Documentele arată că aducerea de oameni pe moșie trebuia totuși aprobată de rege¹¹⁶.

În privința celorlalte așezări din ținutul Mediaș doar prin toponimie putem avea un răspuns. Am arătat mai sus că la Ațel și Richiș au fost *locatores*, ce au adus comunități de coloniști germani, un anume „Hedrich” la Ațel¹¹⁷ și „Richwin” la Richiș¹¹⁸.

Brateiul și Biertanul, ambele au la origine denumiri germane. Brateiu are forma originală „Pretai”¹¹⁹ și derivă din latinescul „protodiaconus” (adică „decan”)¹²⁰, în comparație cu „protie”, care se referă la „primat, prioritate, calitatea de a fi primul” sau „Vorrang” (la Kisch)¹²¹ adică „prioritate, prioritar” sau mai bine zis „primul în rang”¹²². Biertan derivă din germana veche „Birthälm” ce e format din „bert” care înseamnă „glänzend”, adică „strălucitor, lucios” și din „holm” care se referă la „Hügel” adică „deal”¹²³.

În schimb Copșa Mare și Șaroș sunt toponime ce se întâlnesc adesea în zone locuite de secui¹²⁴, care se așează aici pe valea Târnavei Mari în secolul al XII-lea (așa cum am arătat mai sus), iar după mutarea lor în sud-estul Transilvaniei, în locul lor au venit comunități de sași (însă nu știm cine i-a invitat: regele, locatores sau un nobil ?). Situația pare la fel și pentru Moșna.

Astfel, o dată cu extinderea regatului maghiar în secolul al XIII-lea pe valea Oltului în Țara Făgărașului și mutarea treptată a secuilor în sud-estul Transilvaniei, pe valea mijlocie a Târnavei Mari are loc o *colonizare*

¹¹⁶ Exemplu este Alexandru, fiul lui Gurk (Györk) ce primește în 1292 dreptul de a așeza români pe moșiile sale de la Ilia, Gurasada și Feneș (DIR C 1251-1300, 389). Un alt exemplu este Simon ban, care la 1317 primește dreptul de la regele Carol Robert de Anjou să așeze sași pe moșiile sale din apropierea Mediașului (Ub I, 321-322; DIR C 1301-1320, 272).

¹¹⁷ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 209 (177).

¹¹⁸ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 182 (214).

¹¹⁹ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 304 (272).

¹²⁰ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 304 (272).

¹²¹ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 304 (272).

¹²² Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 304 (272).

¹²³ Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 270 (238).

¹²⁴ Pentru mai multe detalii vezi și Șovrea, *Secuii*; Adrian N. Șovrea, „Considerații asupra evoluției istorice a bazinului Târnavei Mari în secolele X-XIII din perspectivă toponimică și arheologică (I)”, *Alt-Schaessburg* 12 (2019), 7-30.

târzie cu o populație germanică mult mai numeroasă, chemată fiind de greavi, nobili, autorități ecleziastice și de rege ca să formeze comunități bine încheiate¹²⁵. Totuși aceste comunități se aflau pe teritoriu *comitatens* și se aflau sub dreptul nobiliar, nebeneficiind de dreptul sibian¹²⁶. Această colonizare se desfășoară pe toată durata celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, fiind și o consecință a invaziei mongole, invazie ce a redus numărul populației din așezările Transilvaniei fiind nevoie de o repopulare și întărire a acestor așezări¹²⁷.

Ultima colonizare germană este cea dintre Târnave, care s-a desfășurat în jurul anului 1300, fiind colonizate circa 40 de sate, iar dincolo de Târnava Mică localitatea Veseuș¹²⁸. Aceste sate nu aveau dreptul sibian, dar față de alți locuitori ai zonei aveau un statut intermediar. Satele se aflau pe pământ *comitatens* fiind posesiuni laice sau clericale. Așezarea sașilor între cele două Târnave este arătată de exemplu la 29 martie 1317 când regele Carol Robert de Anjou emite o scrisoare în care arată că banul Simon a reintrat în slujba regală și toate moșiile acestuia intră sub protecția regelui¹²⁹: „[a fost] primit iarăși în cetatea și în rândurile credincioșilor [săi slujitori]”. Regele îi anunță pe juzii, comiții și alți slujbași regali, dar și pe sași și alți oaspeți din Mediaș să apere și să ocrotească moșiile Alma, Dârlos și Șmig, aflate sub ocrotirea regelui precum și alte moșii ale lui Simon ban. „De asemenea, voim ca orice oameni de stare slobodă care ar dori să se așeze pe pomenitele moșii, să se poată aduna slobod și să stea acolo netulburați sub osebita noastră ocrotire. Și voim ca acestea să fie vestite prin piețe și prin locurile obștești”¹³⁰.

Decanatul de Mediaș revine în centrul atenției în 1307/1308¹³¹ când două documente emise de papa Clement al V-lea ce au aceeași speță arată plângerea decanului de Mediaș cu privire la abuzul arhidiaconului de Alba. Prima scrisoare emisă de Papa Clement aflat în exil la Poitiers e

¹²⁵ Marcu Istrate, „Condiționările”, 7-27; vezi și Șovrea, „Primele colonizări”, 28.

¹²⁶ Vezi detalii în Șovrea, „Primele colonizări”, 28.

¹²⁷ Șovrea, „Primele colonizări”, 28.

¹²⁸ Năgler, *Așezarea sașilor*, 167.

¹²⁹ Ub I, 321-322; DIR C (1301-1320), 272.

¹³⁰ Ub I, 321-322; DIR C (1301-1320), 272.

¹³¹ Documentul spune că scrisoarea a fost emisă în al treilea an al păstoririi sale. Sunt două documente cu această formulare. În DIR primul document este trecut cu anul 1307, iar apoi cu anul 1308. În Ub ambele sunt trecute cu anul 1308.

adresată prepozitului din Sibiu (ce ține de dieceza/arhiepiscopia de Strigoniu) prin care arată că a fost înștiințat de către „decanul și toți cârmuitorii bisericilor ținutului Mediaș din dieceza Transilvaniei”¹³² (*decanus et universi rectores ecclesiarum terrae de Medies Transilvaniae diocesis*)¹³³ de faptul că arhidiaconul de Alba abuzează de puterea sa cerând sume de bani în plus (*pecuniarum summas nititur extorquere*)¹³⁴, ce încalcă probabil prevederile înțelegerii din 1283 și 1289. De asemenea arhidiaconul de Alba abuzează de dreptul său de a fi găzduit de către comunitate, când în aceeași perioadă 1307/1308 arhidiaconul a cercetat bisericile ce țin de arhidiaconatul său de Alba și a fost găzduit pe cheltuielile comunității. Papa cere ca prepozitul să investigheze cazul¹³⁵.

În a doua scrisoare se arată învoiala dintre decanul Mediașului și episcopul Transilvaniei. Prin scrisoarea emisă la 4 februarie 1307/1308 de papa Clement al V-lea și adresată prepozitului de Sibiu¹³⁶ se arată că s-a ajuns la o învoială între „decanul decanatului din ținutul Mediaș și rectorii bisericilor aflătoare în zisul decanat al diecezei Transilvaniei” și arhidiaconul de Alba. Această învoială vine după ce s-a iscat între cele două părți „o neînțelegere cu privire la niște dijme, despre care spuneau numiții decani și conducători că sunt ale lor dimpreună, iar acest capitlu spunea că țin de el”. Învoiala a fost arbitrată de „oameni buni” și este una „prietenească între părți”, acceptată de episcopul Petru al Transilvaniei. Papa cere prepozitului de Sibiu să supravegheze corectitudinea învoielii.

Arhidiaconatul de Târnava Mare și „ținutul Mediaș”. Între 1308 și 1310 sunt amintiți decani de pe valea Târnavei Mari. Actul arată dezbaterea procesului alegerii lui Benedict ca episcop al Transilvaniei în fața cardinalului Gentile. Cu această ocazie, la 1309 este emisă o scrisoare către cardinalul Gentile din partea lui Berthold decan de Saschiz, Ulric decanul districtului Laslea, Gerard decan de Târnava Mare, Simon decanul de Șeica Mare, Henric decanul de Spring, Bertold decanul de Sebeș, Conrad decanul de Orăștie, din dieceza Transilvaniei, prin care au arătat

¹³² DIR C (1301-1320), 49, (doc 64); DIR C (1301-1320), 63-64 (doc. 89).

¹³³ Ub I (1191-1342), 237-238 (doc. 311).

¹³⁴ Ub I (1191-1342), 237-238 (doc. 311).

¹³⁵ DIR C (1301-1320), 49, (doc 64); Ub I (1191-1342), 237-238 (doc. 311).

¹³⁶ DIR C (1301-1320), 63-64 (doc. 89); Ub I (1191-1342), 238 (doc. 312); Sălăgean, *Un voievod*, 103 (vezi nota 29).

îngrijorarea lor față de evenimentele petrecute cu Ladislau Kán, care a vrut să impună cu forța pe fiul său ca episcop al Transilvaniei¹³⁷.

În anul 1309 parohii decanatelor de pe Târnava Mare nu se prezintă la apelul legatului papal. Într-un document datat între 8 ianuarie și 3 iulie 1309 emis la Buda sunt cuprinse mai multe rapoarte auditorii cu privire la pricina dintre capitlul din Alba Iulia și decanatele săsești, judecată unde este implicat și voievodul Ladislau al II-lea Kán. Legatul papal Gentile, cardinal al bisericii San Martino di Monti a cerut să fie audiați și chemați parohii, preoții, clericii și obștiile din dieceza Transilvaniei, dintre care se amintește de obștea preoților din arhidiaconatul de Târnava Mare, anume Arnold de Valea Lungă, Ioan de Micăsasa; de obștea preoților din Țapu; de capitlul parohilor din Saschiz: Bertold paroh și decan de Saschiz, Ioan de Sighișoara, Hermann de Daia, Nicolae de Apold, Gheorghe de Saschiz, Iacob de Netuș; capitlul preoților din Criș: preotul și decanul Herric de Criș, Herric de Mălâncrav, Herric de Beșa; din arhidiaconatul de Târnava Mică, și anume: preotul Simon din Sânmiclăuș, Nicolae decanul din Târnava Mică, Ioan de Jidvei, Thederic preot din satul Boian¹³⁸. Pe lângă aceștia au fost chemați la judecată și alții din alte părți ale sudului Transilvaniei. Însă nici unul dintre aceștia nu s-au prezentat în fața auditorului Filip de Sardinia, fapt ce l-a nemulțumit profund pe legatul papal Gentile¹³⁹.

La 28 martie 1309 este amintit decanatul de Nadeș. Decanul Ulric, preot al bisericii Sf. Martin din Nadeș s-a plâns în numele decanatului papei Clement al V-lea. Acesta se adresează lui Emeric episcop de Oradea în care îi explică că decanatul conform privilegiilor obținute de la regii Ungariei are stabilită o anumită dare pe care trebuie să o dea episcopului de Alba și arhidiaconului de Târnava, dar aceștia au mărit darea datorată de decanat împotriva deciziei de la Lateran. Papa îi poruncește episcopului de Oradea să investigheze cazul și să ia o decizie¹⁴⁰.

La 16 septembrie 1309 Bertold decanul de Saschiz, Ulric decan al districtului Laslea, Gerard decanul de Târnava Mare, Simon decan de

¹³⁷ DIR C (1301-1320), 86 (doc. 102).

¹³⁸ DIR C (1301-1320), 94 (doc. 103).

¹³⁹ DIR C (1301-1320), 101 (doc. 103).

¹⁴⁰ DIR C (1301-1320), 161 (doc. 104).

Șeica, Henry decan de Spring, Bertold decan de Sebeș și Corardus decan de Orăștie din dieceza Transilvaniei îl informează pe legatul papa Gentile că în urma deciziei voievodului Ladislau II Kán de a-l retrage pe fiul său de pe scaunul episcopiei Transilvaniei unde l-a impus cu forța, a fost ales un nou episcop al Transilvaniei¹⁴¹.

Arhidiaconul de pe valea Târnavei Mari este amintit la 20 octombrie 1309¹⁴². Gilbert decanul de Sibiu și călugărul Walter magistrul ordinului cruciaților din Sibiu cer lui Bertold parohul de Câlnic și lui Gundlin parohul de Ghibom să-i cheme în fața lor la o dată stabilită la Sibiu pe magistrul Gerard¹⁴³ arhidiacon de Târnavă Mare și preoții acestui decanat pentru a lămuri pricina din scrisoarea de la 28 martie 1309¹⁴⁴.

După cum observăm decanatul de Mediaș nu este amintit în cadrul arhidiaconatului de Târnavă Mare ceea ce arată un alt statut al comunității săsești din „ținutul Mediaș”, fiind direct subordonați la acel moment episcopiei Transilvaniei, iar acest fapt rezultă și din documentele ulterioare arătate mai jos.

Privilegiile sașilor de pe valea Târnavei Mari. Scrisoarea regelui Carol de la 12 august 1315 menționează comunitățile de sași de pe valea Târnavei Mari. Aceștia au fost reprezentați în fața regelui de către Andrei de Ațel, Petru, fiul lui Konc și Herbord de Moșna, numiți de rege „credincioșii noștri sași”. Andrei, Petru și Herbord s-au reprezentat pe ei, dar și întreaga obște a sașilor din Mediaș, Șeica Mare, Biertan și din alte locuri ce țin de ei.

Sașii au prezentat privilegiile lor aducând la cunoștința regelui faptul că „odinioară trăiau laolaltă bucurându-se de aceeași libertate ca a sașilor de Sibiu, hărăzită de sfinții regi, înaintașii noștri, iluștri regi ai Ungariei”. Aceste libertăți spun sașii că au fost cotropite de fostul voievod Ladislau II Kán (decedat în 1315) și că au fost „despărțiți de acea obște a sașilor de Sibiu”, iar fiul său, Ladislau III Kán, care la rândul lui e voievod al Transilvaniei (dar nerecunoscut de rege), îi menține în aceleași lipsuri de libertăți. Sașii cer ca regele să-i repună în vechile libertăți și să-i unească

¹⁴¹ Ub I (1191-1342), 294 (doc. 317).

¹⁴² DIR C (1301-1320), 163 (doc. 110).

¹⁴³ Vezi în Ub I (1191-1342), (doc. 317).

¹⁴⁴ Vezi DIR C (1301-1320), 161 (doc. 104).

cu obștea sașilor de Sibiu, „cu care și mai înainte făceau una, urmându-se datina stării lor străvechi”.

Regele Carol se sfătuiește cu baronii săi anume Dominic palatin, Nicolae voievodul Transilvaniei (recunoscut de rege), Benedict episcopul de Cenad, magistrul Petru, fiul lui Kompold și alți nobili. În urma judecății, regele Carol îi reasează pe sașii din Mediaș, Șeica și Biertan și alții în vechile lor libertăți, „scoțându-i de sub orice stăpânitor nedrept” și în același timp sunt uniți cu obștea sașilor din Sibiu în așa fel încât „să se bucure pe veci ca și obștea sașilor din Sibiu de una și aceeași libertate dată și rânduită lor de sfinții regi străbunii noștri”. Sunt amintite câteva dintre obligații: slujirea la oaste, plata aceleiași dijme pe pământ sau cens, și alte obligații și îndatoriri din privilegiul sașilor din Sibiu¹⁴⁵. Totuși nu sunt scoși de sub autoritatea episcopiei Transilvaniei și rămân administrativ în „ținutul Mediaș”, așa cum rezultă din documentele emise în anii ulteriori.

La 25 mai 1317 este reconfirmată diploma andreană de către regele Carol Robert de Anjou dată sașilor din provincia Sibiu de regele Andrei al II-lea în 1224. Acest privilegiu este arătat regelui Carol Robert de comiții Blafuuz și Hennyng, care s-au prezentat „în numele întregii obști a sașilor din Sibiu și a celor ce țin de scaunul Sibiului”¹⁴⁶. Nu sunt amintiți sașii din ținutul Mediaș, ceea ce arată că rămân în afara provinciei Sibiu. Privilegiile sașilor din Mediaș și Șeica sunt menționate într-un act de la 20 ianuarie 1318 când regele Carol Robert alături de prelați și baroni oferă sașilor din Scaunul Mediaș, Șeica Mare și Șeica Mică și a celor ce țin de acestea privilegiile următoare¹⁴⁷: scutire de a participa la oastea regală; scutire de darea proviziilor și a găzduirii regești; datori de a da și a plăti regelui 400 de mărci de argint după greutatea sibiană la sărbătoarea Sf. Martin (11 noiembrie); la ținerea judecăților și la cercetarea pricinilor să se folosească de aceleași privilegii pe care le au sașii din obștea Sibiu.

Prelații și baronii care au semnat aceste privilegii pentru sașii din scaunele Mediaș și Șeica sunt magistrul Ioan prepozitul bisericii din Alba Iulia și arhidiacon de Târnava, vicecancelar al curții regale; Toma arhiepiscopul de Strigoniou și comite perpetuu; Ladislau arhiepiscop de

¹⁴⁵ DIR C (1301-1320), 240-241 (doc. 232).

¹⁴⁶ DIR C (1301-1320), 274 (doc. 264).

¹⁴⁷ DIR C (1301-1320), 284-285 (doc. 293).

Caloceza și cancelar al curții regale; Ștefan episcop de Vesprim; Martin de Agria; Ioan de Nitra; Augustin de Zagreb; Ladislau de Pécs; Nicolae de Győr; Benedict de Cenad; Gheorghe de Sirmium; Benedict de Transilvania; Iwanka de Oradea; Demetriu mare vistier; Dominin palatin; Lambert judele curții; Petru, fiul lui Compold, mare vistier al reginei; ș.a. Diploma primită de sașii din Scaunele Mediaș și Șeica va avea modificări și confirmări în anii: 1331¹⁴⁸, 1351, 1369, 1383, 1387, 1428, 1456, 1492, 1493, 1494¹⁴⁹.

Conflictul cu regele. La 22 decembrie 1322 papa Ioan al XXII-lea arată într-o scrisoare către Conrad episcopul de Olomouc că a venit la scaunul apostolic de la Avignon, Gheorghe parohul Bisericii din Axente Sever (mai demult Frâua), în numele său și ca împuternicit pentru decanul decanatului de Șeica și al rectorilor bisericilor aflătoare în decanatul de Șeica din dieceza de Alba, care a arătat că Andrei episcopul de Alba și Ioan arhidiaconul de Alba „îi asupresc, îi apasă și îi supără” în drepturile bisericilor lor astfel că pe unii îi închid, pe alții îi alungă și altora li se interzice să mai țină slujbă în bisericile lor. În plus episcopul Transilvaniei reține jumătate din dijmă, iar arhidiaconul a treia parte din dijme ce se cuveneau în fapt rectorilor bisericilor „potrivit vechiului obicei ce se ține în partea locului”. Un alt abuz este acela că atunci când episcopul și arhidiaconul merg în vizită canonică la biserici, episcopul cere 70 de care cu produse naturale, iar arhidiaconul 30 de care, dar acestea să fie schimbate în bani. Aceste plăți cad greu acestor preoți deoarece bisericile „sunt întemeiate de curând (*novella plantatio*)”. De asemenea, episcopul și arhidiaconul cer bani și pentru hirotonisirea lor. Aceste abuzuri nu au putut fi aduse mai repede Papei întrucât cei care au dorit să facă apel au fost arestați, persecutați și urmăriți. Însuși parohul din Slimnic a fost nevoit să meargă pe alte drumuri, prin ținutul necredincioșilor, deghizat¹⁵⁰.

La 4 septembrie 1323 apelul la Papă a preoților din capitlul Șeica nemulțumește pe Carol Robert, care aduce ocară acestor preoți. Se adresează judeului, juraților, oaspeților și tuturor sașilor din Șeica Mare. Regele amintește acestora ca le-a trimis o scrisoarea prin care le-a cerut să

¹⁴⁸ DIR C (1331-1340), 40 (doc. 55).

¹⁴⁹ Ub (1191-1342), 331 (doc. 354).

¹⁵⁰ DIR C (1321-1330), 58-59 (doc. 133).

nu ia partea preoților din capitlu, pe care regele îi acuză de neascultare și nesupunere față de biserica Transilvaniei, ajungând „să nu au mai aibă nici un fel de cap”. Însă judele, jurații, oaspeții și toți sașii din Șeica au încălcat porunca regelui, care dă o altă poruncă: „sau să siliți pe suszișii preoți să se înapoieze la acea ascultare și supunere datorată pomenitului episcop al bisericii de Alba, în care au stăruit întotdeauna de la întemeierea acelei biserici, sau să-i îndepărtați din bisericile voastre”¹⁵¹.

Aceste două documente arată că sașii din capitlul Șeica sunt veniți din provincia Sibiului unde erau obișnuiți cu privilegiile de acolo, privilegii pe care aici în capitlul Șeica nu le mai aveau, subordonându-se episcopiei de Transilvaniei. Drept pentru care parohii s-au adresat Papei, garantul libertăților sașilor din sudul Transilvaniei.

Interesant este că în scrisoarea din 4 mai 1328 a prepozitului Dino de Genova, capelan al Papei Ioan al XXII-lea, acesta a primit de la papă încuviințarea de a asculta și a aduce la bun sfârșit pricinile de apel sau apelurile sau procesele ce se judecau sau sunt în curs de judecare între Andrei episcopul Transilvaniei, canonicii și arhidiaconii acestei bisericii cu decanii și rectorii decanatelor de Sebeș, Kyzd, Coșdu, Târnava Mare și Târnava Mică, Laslea, cu parohul Petru de Ighiu și decanatul de Mediaș, „cu toți laolaltă sau fiecare în parte” ce se judecă pentru dijme, dări, bunuri ale decanatelor amintite, dar și pentru acuzațiile de tăgadă a drepturilor lor, de încălcarea privilegiilor, de asuprirea bisericilor neatârinate, robiri și jafuri, întreținerea pe care trebuie să o suporte în momentul vizitelor diecezane și sumele de bani pe care trebuie să le plătească acuzatorii către capitlul Alba Transilvaniei pentru întărire, hirotonisire sau la moartea lor. Printre cei acuzați sunt și canonicii bisericii Alba Transilvaniei printre care e și Schema de Târnava Mare și Târnava Mică. Din partea decanilor și rectorilor ca împuterniciți s-au prezentat parohul Ioan al lui Henric de Apoldul de Sus și Ioan al lui Henric paroh al Baznei, iar de partea bisericii de Alba Transilvania a fost împuternicit Ștefan, canonic de Alba. Scrisoarea nu prezintă rezultatul judecății, dar arată foarte interesant procedurile unui proces dificil cu multe amânări și reprogramări, arătând deplina pregătire a ambelor părți în legile țării¹⁵².

¹⁵¹ DIR C (1321-1330), 85 (doc. 194).

¹⁵² DIR C (1321-1330), 253-256 (doc. 501).

Rebeliunea sașilor de la 1324. Rebeliunea sașilor de la 1324 este consecința tensiunilor cu autoritățile Transilvaniei (episcopia și voievodul) și este menționată în două documente. Una este o scrisoare regală emisă la 21 decembrie 1324 de către regele Carol Robert de Anjou. Al doilea document este emis mai târziu la 12 aprilie 1325 la Deva de către Toma, voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc. Ambele menționează că în rebeliune au fost implicați toți sașii din Transilvania.

Un alt document important este cel de la 25 martie 1324, în care este arătat statutul „voievodului Transilvaniei”, cu consecințe importante asupra stării sașilor și care va duce la izbucnirea unei răscoale împotriva voievodului (este asediată cetatea Devei de către Henning de Petrești înfrânt de cumanii regelui conduși de palatin)¹⁵³.

Rebeliunea de la 1324 nu este un eveniment întâmplător și pornit de nicăieri, ci unul încărcat de multă tensiune cu autoritățile locale (episcop, voievod, comitele Sibiului). Hotărârea regală de la 25 martie 1324 readuce autoritatea voievodului asupra tuturor comunităților din Transilvania, adică și asupra sașilor din sudul Transilvaniei ceea ce încalcă prevederile diplomei Andreanum. Comunitatea săsească din sudul Transilvaniei își vede astfel privilegiile încălcate de autoritățile regionale și centrale. Măsurile amintite îi aduce pe toți sașii din sudul Transilvaniei în stare de rebeliune, atât pe cei de pe valea Târnavei Mari cât și din provincia Sibiului.

Pentru înăbușirea răscoalei/rebeliunii, regele Carol Robert alături de alți baroni se prezintă în persoană în Transilvania conducând corpuri de oaste. Pe lângă cel aflat sub comanda regelui, alte corpuri de oaste sunt conduse de către palatinul Filip și altul de voievodul Toma. Traseul sau itinerariul¹⁵⁴ pe care l-au urmat regele Carol Robert și armata regală în Transilvania în 1324 este arătat în mai multe documente: la 8 mai regele

¹⁵³ Adrian N. Șovrea, „The Saxon rebellion in Transylvania from 1324”, in *Studia archaeologica et historiae medii aevi professori Zeno-Karl Pinter dedicate*, ed. ed. Ioan Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Claudia Urduzia (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2024), 283-298.

¹⁵⁴ Susana Andea, „Itinerariile regilor în Transilvania voievodală și în comitatele vestice și nordice”, *Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice* (București: Editura Academiei Române, 2005), 19-21.

Carol Robert era încă în Ungaria la Vișegrad¹⁵⁵; la 14 iunie palatinul Filip era cu armata regală în Transilvania¹⁵⁶; la 17 iunie regele Carol Robert era la Deva¹⁵⁷; la 10 iulie Carol Robert dă o scrisoare regală de lângă Crăciunelul de Jos, lângă Târnava¹⁵⁸; la 16 iulie 1324, palatinul Filip este prezent cu un corp de oaste lângă râul Târnava¹⁵⁹; la 25 iulie 1324 regele Carol Robert era lângă Șona pe valea Târnavei Mici¹⁶⁰ (la Șona își avea moșia Nicolae de Tâlmaciu, loial regelui); la 10 august 1324 regele Carol Robert își avea tabăra militară lângă Sibiu¹⁶¹; la 12 și 14 august regele Carol era lângă Orăștie¹⁶²; la 2 septembrie 1324 voievodul Toma se află în cetatea Rupea¹⁶³.

Am văzut că regele a fost prezent personal în fruntea armatei regale, alături de palatin și de voievod, pentru înăbușirea răscoalei. Finalul revoltei se încheie prin asediul și lupta de la cetatea Rupea încheiată înainte de 2 septembrie 1324 când voievodul Toma se află în cetate de unde emite documente.

Considerații finale

Evoluția istorică a văii mijlocii a Târnavei Mari între secolele XII-XIV este una sinuoasă, așa cum este de altfel și cea a regatului Ungariei, fiind legată în mod direct de evenimentele ce se petrec în acest regat. Documentele istorice arată că la începutul secolului al XIV-lea pe valea mijlocie a Târnavei Mari erau domenii nobiliare și așezări locuite de sași. O mare parte din așezările cu sași, cele ce țineau de viitoarele scaune Mediaș, Șeica și Sighișoara, nu mai erau parte din domeniul sau moșia unui nobil, iar comunitatea săsească iese treptat de sub dreptul nobiliar și tinde spre obținerea dreptului sibian și a autonomiei locale, în contrast cu comunitățile de sași din comitatul Târnava ce vor rămâne sub dreptul nobiliar până în epoca modernă. Astfel, la 1318 este amintit „scaunul

¹⁵⁵ DIR C (1321-1330), 123.

¹⁵⁶ DIR C (1321-1330), 126.

¹⁵⁷ DIR C (1321-1330), 126.

¹⁵⁸ DIR C (1321-1330), 127; Anjoukori okmánytár, II (1322–1332), 147.

¹⁵⁹ DIR C (1321-1330), 128; Anjoukori okmánytár, II (1322–1332), 147-148.

¹⁶⁰ DIR C (1321-1330), 129; Anjoukori okmánytár, II (1322–1332), 209.

¹⁶¹ DIR C (1321-1330), 130-131.

¹⁶² DIR C (1321-1330), 132; DIR C (1321-1330), 133.

¹⁶³ DIR C (1321-1330), 133-134.

Mediaș, Șeica Mare și Șeica Mică”¹⁶⁴, la 1336 este amintit scaunul Șeica¹⁶⁵, la 1337 este amintit indirect scaunul Sighișoara¹⁶⁶. Însă la 1320 este amintit Simion comite de Mediaș¹⁶⁷, la 1339 magistrul Ladislau, fiul lui Dionisie din neamul Hermann, „comite al celor trei neamuri secuiești, de Cenad, de Bistrița și de Mediaș”¹⁶⁸, iar în perioada 1369-1402, Mediașul revine sub jurisdicția comitelui secuilor și abia la 1402, Mediașul și Șeica Mare au fost scoase de sub autoritatea comitelui secuiesc și puse sub cea a unui jude suprem¹⁶⁹. Evenimentele din perioada anilor 1322-1324, par că l-au determinat pe rege să-i aducă sub autoritatea unui comite pe sașii din „ținutul Mediaș”.

Pe de altă parte, pentru secolul al XIII-lea sursele documentare prezintă o cu totul altă realitate, anume că pe valea Târnavei Mari, la modul general dominau domeniile nobiliare și abia spre sfârșitul secolului își fac apariția obștile săsești¹⁷⁰, când se poate observa jurisdicțional o tendință spre autonomie la nivel politic: sub forma ținutul Mediaș și obștea Mediaș. În baza acestui fapt, de obținere a autonomiei juridice la nivel local, istoria sașilor de pe valea mijlocie a Târnavei Mari în secolul al XIII-lea se împarte în două perioade: în prima jumătate a secolului al XIII-lea sașii se află sub dominația nobilimii locale și se aflau juridic sub dreptul nobiliar (nu se pot afirma ca și comunitate separată, nu au privilegii speciale - dar sunt și excepții, vezi mai jos situația Apoldului de lângă Sighișoara); în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sașii ies treptat de sub jurisdicția dreptului nobiliar și obțin autonomia locală, pe fondul războaielor civile (regele Bela I cu ducele Ștefan, regele Ladislau al IV-lea cu baronii Ungariei ș.a.). În același timp, din punct de vedere ecleziastic, sașii de pe valea Târnavei Mari, erau subordonați episcopiei Transilvaniei și nu

¹⁶⁴ DIR C (1301-1320), 284-285 (doc. 293).

¹⁶⁵ DIR C (1331-1340), 374-375 (doc. 283).

¹⁶⁶ DIR C (1331-1340), 433 (doc. 354).

¹⁶⁷ DIR C (1301-1320), 349-350 (doc. 407).

¹⁶⁸ DIR C (1331-1340), 511-513 (doc. 444 și 445).

¹⁶⁹ Ub III (1391-1415), 289-260 (doc. 1483); Liviu Cîmpeanu, *Universitatea saxonă*, p. 84-85.

¹⁷⁰ De exemplu obștea ținutului Mediaș amintit în documentele din 1283 (DIR C (1251-1300), 249-250, doc. 283; Ub I, 144-145, doc. 203) și din 1289.

prepoziturii de Sibiu, tendință pe care în secolul al XIV-lea vor să o schimbe provocând chiar furia regelui¹⁷¹.

Și din nou, în secolele XIII-XIV avem o perspectivă istorică diferită pentru valea mijlocie a Târnavei Mari față de ceea ce a fost cu un secol și mai înainte. Dar pentru secolul al XII-lea, sursele documentare sunt lacunare, iar cele ce au supraviețuit vicisitudinilor vremurilor sunt în număr redus. De aceea pentru completarea unei imagini de ansamblu a acestui areal se aduc în discuție cercetările arheologice. Contribuția arheologiei la cronologia istorică oferă o imagine de ansamblu și ne arată că în secolul al XII-lea această regiune a fost locuită de secui. Pe baza toponimiei putem vorbi aici și de prezența bisenilor (pecenegi maghiarizați) alături de secui. Prezența secuilor și a bisenilor pe valea Târnavei Mari se leagă de rolul acestora de apărători ai granițelor regatului maghiar.

¹⁷¹ În anul 1315, obștea sașilor din Mediaș, Șeica și Biertan se adresează papei în privința vechile drepturi și privilegii (documentul arată că sașii din zona Șeica și Mediaș erau veniți din provincia Sibiului), ceea ce îl înfurie pe regele Carol Robert (DIR C 1301-1320, p. 240-241, doc. 232).